

“Möödapääsmatust hädast sunnituna otsustanud ja nõustunud meid Poola Kuninglikule Majesteedile truualamlikuks teha”: Liivimaa seisuste alistumine Poola võimule 1561. aasta sügisel

Enn Tarvel

Käesolev, 2011. aasta on Eesti vanemas ajaloos oluline juubeliaasta, märgitsemas määrava tähtsusega sündmusi. Neli ja pool sajandit tagasi seoti Põhja-Eesti ja sellest tulevalt kogu eestlaste maa saatust järgnevalt 150 aastaks Rootsi riigiga ning Lõuna-Eesti saatust kuuekümneks aastaks Poola-Leedu riigiga. Tuna nr. 3 avaldas sel puhul Enn Küngi artikli „Paludes kristlikku päästmist ja kaitset: Eestimaa seisuste alistumine Rootsi võimule 1561. aasta suvel” märkimaks ära Harju-Viru rüütelkonna ja Tallinna linna truudusvannet Rootsi kuningale 4. ja 6. juunil. Kuna aga ka Poola aeg oli üpris oluline Eesti ajaloo lõik, avaldab Tuna nüüd päris analoogilise artikli märkimaks ära Liivimaa, sealhulgas Lõuna-Eesti võimukandjate truudusvannet Poola kuningale 28. novembril, Poola aja vormilist algust. See artikkel on Enn Küngi artikli paarimees, tolle eeskujul üles ehitatud. Ainult et allikapublikatsioone esitavas lisas pole ära toodud kaks ürikut, vaid ainult üks, nimelt alistumisleping („Pacta subjectionis”), sest Poola riigioiguslikud dokumendid on märksa pikemad ja paljusõnalisemad Rootsi omadest. Seepärast ei olnud ruumi teise antud seoses olulise Eesti ajaloo üriku, nimelt Sigismund Augusti privileegi publikitseerimiseks. Selle kohta on pealegi ilmunud tutvustav artikkel juubeliaastal 1962, kui privileegi väljaandmisest möödus 400 aastat.¹

Rootsi püüdlused laiendada oma võimula Soome lahe lõunakaldal kerkisid esile

Vene-Liivimaa sõja ajal, 1560. aasta lõpul, kui troonile tõusis Erik XIV. Poola-Leedu riigi ihalus Liivimaa järele oli vanem, juba sõjaeelsest ajast, tingitud kaubanduslikest ja strateegilistest huvidest ning territoriaalse laiutamise püüdest. Liivimaa võimukandjate hulgas kujunes omakorda 16. sajandi keskpaiku välja Poola-meelne suund. Poola-meelse leeri (eesotsas Riia peapiiskopi Wilhelmiga) ja selle vastaste (eesotsas ordumeister Wilhelm Fürstenbergiga) vahel puhkes 1556. aasta suvel päris kodusõda, nn. koadjuutorivaenus, kus ordu sai hõlpsasti jagu Riia peapiiskopkonnast. Poola-Leedu riik sekkus järgmise, 1557. aasta suvel ülekaalukate sõjajõududega Liivimaa asjadesse ning taastas ühegi pauguta varasema olukorra. Poola-Leedu oleks nüüd suutnud sõjaliselt hõlpsasti Liivimaa orduriigi okupeerida ja annekteerida (või vähemalt vasalliks muuta), aga ei teinud seda välispoliitilistel kaalutlustel, kartes Saksa keisririigi ja Taani reaktsiooni regiooni poliitilise tasakaalu rikkumisele. Küll aga sundis kuningas ja suurvürst Sigismund II August ordumeistrile peale tülika liidulepingu (14. septembril 1557). See oli selgesõnaliselt Moskva riigi vastu suunatud sõjaline vastastikuse abistamise leping. Aga Sigismund II August oli 1556. a. pikendanud Moskvaga rahu kuueks aastaks, Liivimaa riigid omakorda sõlminud 1554. aastal Novgorodiga rahu 15 aastaks. Nii oli see leping (Pasvalise leping) Liivimaale mitte ainult kasutu, vaid

¹ E. Tarvel. Veel kord Sigismund Augusti privileegi autentsusest. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, Ühiskonnateaduste seeria, 1962, nr. 3, lk. 258–270.

otse kahjulik – abi Poola-Leedult polnud lähiaastail loota, venelasi ta aga ärritas õigusega.

Leping tähendas ometi Poola mõju märkavat tugevnemist Liivimaal. Abiotsimisel Vene kallaletungi vastu 1558. a. domineeris Taani- ja Poola-meelne suund. Kuna Taani abipakkumised ordule olid ebamäärasemat laadi, ei tulnud kontaktidest midagi välja. Kontaktiotsimised Poolaga olid tulemusrikkamad, aga ainult tänu konkreetsetele kompensatsioonipakkumistele. Ordumeistri koadjuutor, poolameelne Gotthard Kettler sõitis 1559. aasta kevadel Vilniusse läbirääkimisi pidama, kaasas juba Poola kuningale alistumislepingu projekt. 31. augustil sõlmisid kuningas ja ordumeister (selleks sai ta küll alles 17. septembril) Kettler protektoraadilepingu – mitte enam liidulepingu. Leping lubas sõnaselgelt abi (diplomaatiliselt ja sõjalist) Vene agressiooni vastu. Tasuks pantis ordu kuningale Leedu piiri ääres maariba mitme linnusega. Riia peapiiskopkonna esindajatega sõlmiti 15. septembril samalaadne leping.

Järgnevalt oli Poola-Leedu valitseja esmane eesmärk Liivimaa allutamine, aga viivitades sealjuures konkreetse abistamisega Venemaa vastu. Poolakad püüdsid enda võimu alla saada Liivimaa linnuseid, alul pandilinnuseid, siis ka teisi. 1560. aasta juunis sõlmitigi kokkulepe, millega Vene piiri ja sõjategevuse piirkonna läheduses asuvad linnused pidi antama Poola vägede kätte. Alles selle järel saadeti Liivimaale suuremad Poola väeüksused. 1560. aasta lõpul või 1561. aasta algul paigutati kõigisse tähtsamasse Liivimaa linnustesse, sealhulgas Tallinnasse ja Riiga Poola *praesidium*’id (garnison, mida eesti ajalookirjanduses nimetatakse harilikult kaitsealgaks). Sugenesid sagedased kaebused poolakate küütimise, moonastamise ja väesalkade omavoli üle. Liivimaa oli poolakatele nüüd küps vili noppimiseks. Aga otsustavat sammu kuningas esialgu ei söandanud astuda.

Otsustavamaks tegi Poola-Leedut Rootsi aktiivne sekkumine Põhja-Eestis juunikuus 1561. Poolakad täiendasid vägesid Liivimaal ning hakkasid tooni muutma, avaldama tugevamat diplomaatiliselt survet. Leedu kantsler Mikolaj Radziwiłł nõudis augusti lõpul, et Riia

linn ja vaenlasele lähemad Liivimaa alad peavad alistuma kuningale, kindlused teisel pool Väina jõge jääma kuninga korraldusse. Ta süüdistas liivimaalasi endid äraandlikkuses ja loiduses, kuningas aga ei saavat vaherahu Vene riigiga rikkuda. Ta püüdis ordurüütleid ja -vasalle häälestada maaisandate vastu, ülistas monarhistliku korra hüvesid ja soovitas ordu likvideerida, kiitis tsölibaatsetele orduvendadele värvikalt abieluseisuse ja perekonnaelu mõnuseid.

Ordumeister ja Riia peapiiskop olid mänginud ainuüksi Poola kaardile, neil enam valikut ei olnud. Kettler oli pidanud sügisel poolakatega salaläbirääkimisi ja otsustanud alistuda. Alistumiseks kästi liivimaalastel ilmuda 13. oktoobriks Vilniusse, kuhu saabus ka kuningas. Liivimaalt sõitsid sinna ordumeister, Riia peapiiskop, orduaadli saatkond ning Riia, Võnnu, Volmari ja Pärnu linna esindajad. Eesti orduala feodaalid olid esindatud osaliselt, Eestimaa (Harju, Viru, Järva) ning Saare- ja Läänemaa orduvalduste vasallid olid mõistagi välja jäänud. Pärnu delegatsioon võttis läbirääkimistest osa, aga lõplikust vandeandmisest mitte. Orduaadl oli oma saadikuid volitanud vajaduse korral alistuma kuningale ordumeistrist eraldi. Kõik Liivimaa delegaadid tahtsid alistuda uniooniriigi mõlemale osale, nii Poolale kui ka Leedule, et kindlamini saada sõjalist abi. Kuninga ettepanek oli sõnastatud ebamääraselt, sest Poola riigi otsus ei sõltunud ainuüksi tema tahtest, vaid ka seimi nõusolekust. Poola ülikud aga ei toetanud agressiivset idapoliitikat. Seepärast soovitas kuningas Liivimaal alistuda Leedu suurvürstiriigile ja liituda sellega, inkorporeeruda. Niisuguse lepinguprojekti esitas kuningas 21. novembril. Kui liivimaalased seda 23. novembril arutasid, soovitasid ordumeistri nõunikud alistuda Sigismund II Augustile kui Poola kuningale ja Leedu suurvürstile isiklikult. Sellega mõeldi kavaluti tehingusse kaasa tõmmata Poola krooni. Aadli ja linnade esindajad tahtsid aga kuningale alistuda igal juhul, kas või ilma ordumeistriga. Leedu diplomaadid olid valmis alistumislepingust jätma välja sõna „*incorporatio*” ning nõustusid alistumisega isiklikult kuningale, subjeksioon ehk alistumine Leedule pidi aga igal juhul kehtima.

28. novembril 1561 ordumeister, Riia peapiiskop, orduaadli ning Vönnu ja Volmari linna esindajad andsid truudusvande Sigismund II Augustile isiklikult. Ainult Riia saadikud keeldusid kuningale alistumast. Ordumeistri, Liivimaa seisuste ja linnade vahelkord kuningaga reguleeriti alistumislepinguga („Pacta subjectionis” ehk „Provisio ducalis”). Orduaadlile kinnitas kuningas samal päeval nende palvekirja. Seda dokumenti kutsutakse Sigismund Augusti privileegiks.

Need lepingud muidugi ei taganud Liivimaa küsimuse lahendamist. Liivimaa territoorium oli jagatud nelja riigi vahel, kellest igaüks püüdis oma valdusala laiendada. Alistumislepingu järgi pidi kogu Liivimaa põhja pool Väina jõe (sealhulgas Eesti ala) otseselt alluma Poola kuningale. Temale loovutatavate linnuste loetelus on Eesti alalt nimetatud Helme, Karksi, Paide koos Järvamaaga ja Pärnu. Ühtlasi on fikseeritud edasised ambitsioonid ja pretensioonid – Eestimaa hertsogkonna ja Tartu piiskopkonna ala liitmine Üle-Väina Liivimaa. Need taotlused pidid vältimatult kutsuma välja sõjalised konfliktid Venemaa ja Rootsiaga.

Alistumislepingu peamine sisu on Liivimaa riikliku korralduse, kõigepealt kuninga ja senise ordumeistri Kettleri suhete reguleerimine. Sellel oli ilmselt plaane saada hertsogina kogu Liivimaa valitsejaks, tegelikult sai ta ainult Kuramaa vasallhertsogiriigi valitsejaks. Liivimaa alistus ainult Sigismund II Augustile kui kuningale ja suurvürstile isiklikult. Kuningas lubas Poola seimilt saada nõusoleku Liivimaa inkorporeerimiseks, kui aga seda ei saa, pidi Liivimaa ikkagi igal juhul ühendatama Leedu suurvürstiriigiga. Tegelikult sai see teoks alles 1566. aastal. Kuningas garanteeris Liivimaale Augsburgi usutunnistuse vabaduse. Usuküsimused on neis dokumentides aina esikohal. Ometi võiks arvata, et Liivimaa sakslased olid huvitatud kõigi oma vabaduste ja eesõiguste, mitte ainult kirikupoliitiliste, teraviklikust püsimisest. Liivimaale kinnitati kõik vanad õigused ja eesõigused, senine kohtukorraldus kaasa arvatud. Läänimeestele kinnitati nende läänid pärandusõigusega mõlemas liinis ja kogukäeõigusega. Leping tagas kõigi avalike ametikohtade täitmise kohaliku

päritoluga isikutega, s.t. indigenaadiõiguse. Kuningas ainult reserveeris endale õiguse määrata sõjapiirkonnas olevate linnuste ülemaid nende rahvust arvesse võtmata.

Sigismund Augusti privileeg oli orduaadli palvekiri oma õiguste ja vabaduste kinnitamise kohta: seisusliku autonoomia, maa ja talupoegade valdamise ning mitmesuguste majanduslike huvide (nagu metsakasutuse, jahipidamise, õllepruulimise, tollivaba kauplemise). Selle palvekirja kinnitamisega kuningas saavutas orduaadli soodsa meelemuutuse 23. novembril. Ja tema ise pidas privileegis sätestatud kogu oma valitsusajal korralikult kinni.

Liivimaa ordu vormilise likvideerimise päev oli 5. märtsil 1562. Siis andis Kettler Riia lossis kuninga esindajale M. Radziwiłłile üle ordudokumentid, võttis vastu „Provisio ducalise” originaali ning andis Poola kuningale läänivande. Temale järgnesid vandega Riia peapiiskop ja orduvasallide esindajad.

Enn Küng küsib oma Rootsi võimu alguse juubeliartiklis: milline oli nende dokumentide tähtsus ajaloolises perspektiivis? (Ta peab silmas Rootsi saadikute kinnituskirja ja kuningas Erik XIV privileegi Põhja-Eesti aadelkonnale 1561. aasta suvel.) Sedasama peaks küsima Poolale alistumise dokumentide kohta. Eesti ala, seda enam eestlasi, puudutasid nad otseselt vähe: see oli põhiliselt Moskva riigi, Taani ja Rootsi hõivatud, ainult väike riba oli ordumeistri valdusesse jäänud ning Uus-Pärnu linn osales Poola kuningale allaheitmises. Suurem osa orduriigist ja kogu Riia peapiiskopkond paiknesid lätlaste asualal. 1561. aasta novembri sündmuste esialgne mõju oli lühiaegne, Poola-Leedu riik ei suutnud omandatud uusi valdusi käes hoida. Tegelikult vallutasid rootslased aastail 1562–1563 Paide, Pärnu, Karksi, ainult Helme ja Tarvastu olid eestlaste maal Poola võimu all ja sedagi vaid 1575. aastani, mil kõik langes venelaste kätte. Tegelik ja stabiilne Poola võimuperiood, eriti Lõuna-Eestis, algas kakskümmend aastat hiljem, 1582. aastal.

Poola aeg ei kestnud Eestis kaua – 40 aastat, 1582. aastast 1625. aastani. Temast ei jäänud ajaloolises perspektiivis sügavaid jälgi, nii nagu Rootsi ajast poliitikas, majanduses ja eriti vaimuelus. Rootsi aeg kestis Põhja-Eestis

(Eestimaal) poolteist sajandit ja Lõuna-Eestis (Liivimaal), pärast Poola aja lõppemist, 90 aastat ning tema otsene tugev mõju valitses läbi kogu Vene aja ehk tsaariaja. Kui eesti keeles on kümneid ilmselt Rootsi ajal kasutusele võetud rootsi laensõnu, siis tolleaegsest poola keelest osatakse arvata ühtainust laensõna: *wąsy* – vuntsid.

Poolale alistumine 1561. aastal oli igapidi kasulik Liivimaa valitsevale saksa kihile, eriti mõisnikele. Pinged tekkisid pärast 1582. aastat, kui Poola võim hakkas end realiseerima. Põhjused, miks saksakeelsed liivimaalased orienteerusid Rootsile, ei olnud ainult ja eeskätt kirikupoliitilised. Teatud hõlbustusi, mida riigimajanduse arendamine tõi kaasa kohalikule talurahvale, ei tohi ülehinnata, eriti võrdluses Rootsi riigi 17. sajandi teise poole talurahvapoliitikaga.

Poola aeg Eesti ajaloos on hoopis eri asi, võrreldes Lätiga, seda enam Leeduga. Leedu

ja samuti Kagu-Läti jäid Poola riigi võimu alla 18. sajandi lõpuni, Poola jagamiseni, ning selle võimuperioodi reministsentsid annavad end elavalt tunda tänapäevani. Eesti ajaloos, kuigi sealt ei leia tänapäevani ulatuvaid olulisi jälgi, on Poola aeg ometi väga huvitav episood, mis annab mõndagi õpetlikku ning väärrib tähelepanu ja meenutamist.

Liivimaa ordumeistri, aadli ja linnade alistumisleping Poola kuningaga, nn. „Pacta subjectionis”, dateeritud 28. novembriga 1561, tegelikult koostatud hiljem ja kuninga poolt alla kirjutatud 5. märtsil 1562, on ladina keelest tõlgitud publikatsioonist: M. Dogiel. Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae, t. V. Wilnae MDCCLIX, lk. 238–243. Selles publikatsioonis on lepingu tekst võetud Poola riigiarhiivi (nn. Krooni-meetrika) aktidest, originaalürik on väidetavalt säilinud Marburgis Herderi Instituudi dokumendikogus (vt. Tuna 2011, nr. 3, lk. 152).

Poola kuninga Sigismund Augusti ja ordumeister Gotthardi vahel sõlmitud alistumisleping. Vilniuses 28. novembril 1561

Sigismund August, Jumala Armust Poola Kuningas, Leedu Suurvürst, jne. Oma käesoleva kirjaga anname teada kõigile ja ükshaaval, kellele on oluline. Kuna meie Leedu Suurvürstiriigi poolt nii naabruse poolest kui ka osalt vanade, osalt uute Paktide ja Liidulepingutega Meiega tugevasti kokku seotud ja ühte liidetud Liivimaad on koleda vaenlase Moskvalase julmad sõjaväed, põletamised ja rüüstamised juba mitu aastat peaaegu päris põhjani hävitanud ja tühjaks laastanud, siis et need selle kõige halvemaga ei ähvardaks ega miski ei oleks kindlam, kui et selle ülivõimsa vaenlase esimese mis tahes kallaletungi puhul seda, mis oli alles jäänud nii Riia Piiskopkonnas kui Saksa Ordumeistri Maadel, samasuguste hädadega puruks ei kistaks ega läheks vaenlase kõige rängemasse orjusesse, samuti nagu juba on kaotatud suur osa paljudest Linnadest, Lossidest, Kindlustest, ja kõik need alad on raua ja tulega paljaks laastatud ja väga palju rahvast on hävitatud ning igapäevaste kallaletungide ja vaenlase suurte ettevalmistuste pärast ülejäänud vallutamiseks olid selle Seisused viidud sellesse kimbatusse ja raskustesse, et nad ei suuda mingite oma vägedega ega jõududega oma riiki kaitsta ega end vaenlase orjuse ja julmuse eest hoida ja päästa. Sellepärast Hiilgavaim ja Suursugune Isand Gotthard, Saksa Rüütliordu Liivimaal Meister, Aadel, Linnad ja Riik ja kõik selle Seisused, kuna kõik oma kodumaised arupidamised on nurja läinud ja nad on tähele pannud, et nad on teistest kaitsjatest, iseäranis Pühast Keiserlikust Majesteedist, niisiis Rooma Riigi Seisustest abituna maha jäetud, ning ka naabruses asuv Rootsi Kuningas kippus neile kallale nii maad kui merd mööda, kirjeldasid Meile sagedaste läbirääkijate kaudu ja kirjadega praegust viletsust ja väga ränka hädaohtu ning anusid rohkete palvetega meie toetust ja abi.

Meie, mõjustatud niihästi kaastundest väga äravaevatud provintsi vastu kui ka kogu Rzeczpospolita armastusest, et barbaarne vaenlane enam oma himu järgi rahva kallal ei määratseks, andsime ülesande Hiilgavaimale Vürstile, Isand Mikołaj Radziwiłłile, Olyka ja Nieświeži Hertsoigile, Vilniuse Vojevoodile jne., et ta tõttaks teele Liivimaale ja et ta, niipea kui jõuab Riiga, seal niihästi Meistri endaga kui ka selle Seisustega ja Linnadega räägiks läbi mainitud Provintsi kaitsmise viisist. Kõik nägid neis läbirääkimistes ära, et vaenlase vägevust ei suudeta tagasi suruda muidu, kui et kaitsmine võetakse ette ühiste, nii Poolakate kui Leedulaste jõududega. Poolakate abi aga ei saaks mingil moel juurde tuua, kui alistumine ei toimuks mitte ainult Leedu Suurvürstiriigile, vaid ka Poola Kuningriigile: Viimaks, selles kõige hullemas olukorras, jäänud silme ees seisva hädahoju kätte, läks nagu ikka meelega: juhtus, et nad otsustasid alistuda, ja selle nimel asusid nii eelnimetatud Vürst ise kui ka Seisuste ja Linnade Saadikud Meie juurde teele.

Aga siis kui eelöeldud Vürsti ja teiste Seisuste ja Linnade Saadikud tulid Vilniusse Meie juurde, kindlatel tingimustel alistuma Meile, Poola Kuningriigile, Leedu Suurvürstiriigile, Venemaale, Preisimaale, Masooviale ja Samogiitiale ja teistele meie Valdusaladele, siis meil ei olnud Poola Senati voli, ilma milleta seda alistumist Kuningriigi poolest ei saanud õiguse järgi ega sobivalt toime panna. Selle asja läbirääkimiseks oli meil vaja Poolasse sõita, nii tuli Meil Kuningriigi poolest asi edasi lükata. Et aga vahepeal, kuni see meie Kuningriigi Senaatoriteni ja Seisusteni kätte jõuab ja need Seisused seal selle heaks kiidavad, igapidi äraunustatud Liivimaad ei lootuses kõhklevana, ei tema kahepaiksuse olukorras ega ka abist ilmajäetuna vaenlase kõige hullemale laastamise kätte ei jäetaks ega seetõttu ei sunnitaks meelt muutes kas alistuma türannikule orjusele või muudel ikkagi väga kahjulikel tingimustel, vaid et nemadki oleksid kindlad meie kaheldamatus abis ja kaitses ja et Meie omakorda oleksime kindlad nende püsivas ustavuses ja poolehoidus.

Nõnda siis viimaks lepitati sel ajal pärast mitmesuguseid ja paljusid läbirääkimisi Meie ja eelöeldud Vürsti ja teiste Seisuste ja Linnade Saadikute vahel kokku, et seesinane Liivimaa olgu ja jäägu nüüdsest peale allutatud Meile kui Poola Kuningale, Leedu Suurvürstile, Venemaa, Preisimaa, Masoovia, ja Samogiitia jne. Isandale ja Pärijale, kuni saame midagi kindlust, et Kuningriigi Suured kiidavad heaks.

Ometi sellepärast et me oleme selle asjaajamise lükanud edasi Kuningriigi Seimile, mis tuleb õige pea Masoovias, ning Kuningriigi Seisustele, me oleme igatahes sellel Seimil pühalikult töötanud ning töötame selle kirja jõul, et Senaatorite ja muude meie Kuningriigi Seisuste poolt Poolas võetaks vastu ja kiidetaks heaks niihästi eelöeldud Vürsti kui ka tema alamate töötatud alistumine ühiselt ehk üheskoos Kuningriigiga, Leedu Vürstiriigiga ja muude Valdustega vastavalt Meiega siin sõlmitud lepingule, nii et Meie kaitseme vahepeal Liivimaad Kuningriigi ja Leedu Suurvürstiriigi ning kõigi meie ühinenud Valdusalade kogu jõuga niihästi Moskvalaste kui kõigi teiste neile midagi vaenulikkusse sepiitsevate vastu ja võitleme nende eest ning võidame kaotatud linnad ja lossid sõjariistadega tagasi.

Kui aga vastupidiselt meie lootusele meie Poola Kuningriigi Seisused ei taha tolle alistumisega nõustuda ega niisiis Liivimaad kaitsta ühendatud jõududega, nagu eelpoolnimetatud tingimused määravad, siis saab aga Liivimaa eelpoolkirjeldatud moel kaitstud ainuüksi Leedu Suurte poolt ning teda peetakse tollest ajast, just nagu praegusestki, inkorporeerituks tollesse Leedu Suurvürstiriiki ning sellega ühendatud olevaks.

Kuna aga alistumistingimuste hulgas on muu hulgas see, et niihästi eelöeldud Vürst kui ka alamad ja Linnad taotleksid, et Meie hoolt kannaksime, et see alistumine ehk allaheitmine, mida nad Meile kui Poola Kuningale, Leedu Suurvürstiriigile ja meie teistele Valdusaladele tegid, viiduna selleni äärmiste õnnetuste ja hädadohtudega, ei oleks neile Keiserliku Majesteedi ega teiste Saksa Keisririigi Seisuste juures kahjuks ega süüteoks, töötame ja võtame südametunnistuse järgi enda peale. Meie, nii kaua kuni me Kuningriigi Senaatoritega ka tegeleme Liivimaa kaitse alla võtmise ja alistumise otsuse vastuvõtmisega, näitame üles täit muret ja hoolt, et nii Saadikutega kui meie

kirjaga mõjutataks ja muudetaks Keiserliku Majesteedi ja teiste Keisririigi Seisuste, eelkõige aga Saksa Ordu Saksamaa Meistri meelt ja tahet heaks kiitma selle teo hädavajalikkust. Kui aga seda täielikult ei saa korda saata, pingutame siiski kogu jõudu, et ei Vürst ega alamad ei kannataks mingit kahju selle hädavajaliku alistumise pärast ei au ega hea nime poolest, ei omandi ega varanduse poolest, ega tuleks selle asja pärast Keisririigi poolt mingit riigipõlgu ega muud süüdistust, Meie aga kanname hoolt, et sellest ei oleks kellelegi avalikult ega eraviisi kahju.

Oleme peale selle andnud töotuse, nii nagu Meie ka käesoleva Kirjaga pühalikult anname, kohustuseks võtame ja lubame niihästi Vürstile endale kui teistele Linnadele või tema alamatele olgu mis tahes Seisusest või Seisundist Religiooni ja Jumalaaustamise ja omaks võetud usutalituste vaba kasutamise Augsburgi Usutunnistuse järgi oma Kirikuis ning kogu Kirikuasjanduse puutumata juhtimise, nii nagu neil seni on olnud, vabana, me lubasime, et ei tee selles mingeid muudatusi ega luba, et teised seda teeksid.

Kinnitatud saavad ka kõik nende Õigused, Benefiitsid, ilmalikud ja kiriklikud Privileegid, iseäranis aadlike omad, nii Kogukäeõigus kui ka armuõigus pärimisel mõlemas liinis, ülimusõigused, eelisõigused, auametid, omandused, vabadused, kokkulepped ja maapäevaotsused ning immuniitedid, lõpuks ka täielik kohtuvõim seaduste, tavade ja vanade kommete järgi.

Nende apellatsioonioigusest aga, kes niihästi Aadlikest kui linnadest käesoleva tema Hiilgusega tehtud Kokkuleppe jõul vahetult lisatakse meie Võimu alla, võivad apelleerida meie Asehaldurile Liivimaal või Meie poolt Riia Linnas ametisse seatud Senatile, Senaatoritele, Kohtunikele, keda tuleb valida Rüütelkonna ühiste hääletega, see on nii Saksa Ordu liikmete endi kui ka Liivimaa aadli omadega, aga mitte teiste hulgast kui selle Provintsi jõukatest omamaistest elanikest, nimelt Aadlikest, Vasallidest ja Linnade Raehärradest, ka Ordu liikmetest, kes on muutunud olukorras kõik alistunud sellele Provintstile. Siiski nõnda, et neil meie rüütli- ja kodanikuseisundis alamatel olgu apelleerimine, ükskõik, kuidas edasikaebamine kellelegi apelleerijale paistab, kas vahetult Meie poole või Asehalduri kui vahendaja poole või meie mainitud Senati poole. Need aga, kes alluvad nimetatud Vürsti kohtuvõimule ja oma isandate kaudu on ja jäävad tema alamateks, apelleerivad oma Vürsti poole. Aga rasketes kohtuasjades ja kõige tähtsamad asjad on Rüütelkonnal lubatud oma Vürstilt vana tava järgi edasi kaevata Liivimaa Maapäevale.

Peale selle lubasime, samuti nagu käesolevaga lubame, jätta selle provintsi alamad nende Saksa Ametivõimu juurde jne. Niisiis avalikud ametid, staarostiametid, presidendiametid, kohtunikuametid, burgkrahviametid ja muud seda laadi saavad mitte teiste kui Saksa rahvusest ja keelega, pealegi kohalike inimeste hoolde antud, samuti nagu Preisimaal oleme harjunud andma.

Ja mis nüüd või tulevikus nähakse kõigile ja igamehele avalikult või eraviisil õiguse ja õigluse järgi kuuluvat, saab meie kirjade ja ürikutega kinnitatud ja eespoolnimetatust ei mingil moel vähendatud, vaid pigem meie Kuningliku armu ja lahkusega suurendatud ja juurde lisatud, samuti nagu nüüdsest peale käesoleva üriku jõul tõepoolest kinnitame, kiidame heaks, suurendame, ratifitseerime, tunnustame ja tunnustame ning peame ja oleme sunnitud nüüd ja edaspidi kinnitama ja lahkesti heaks kiitma selles asjas kellele tahes inimesele eraviisil ja avalikult. Samal viisil määrame ülejäänud meie Võimule allutatud Liivimaa Linnades kohale meie Ametikandjad. Aga sõjamõllu ajal valitseme ülejäänud, vaenlase naabruses olevaid ja hädaohule ette jäetud linnuseid ükskõik mis rahvusest ja keelega Ametikandjatega, kelle vaprust, ustavust ja ausameelsust me oleme tähele pannud, siiski nõnda, et nad ei paneks tähele, teeks, käsiks ega teeks ülesandeks midagi muud kui seda, mida linnade ja linnuste kaitsmiseks peetakse vajalikuks. Kui nood oleksid märganud, et võib-olla miski tõmbab häda kaela meile ja Rzeczpospolitale, siis kannaksid nad Meile sellest asjast ette ja käiksid mehe moodi peale, et kahju Meid ja Rzeczpospolitat üle ei ujutaks. Kohtumõistmist, õigusemõistmist ja surmanuhtluse määramist aga nii Kodanikkudele kui Aadlikele teostavad Linnade Raed ja Linnuste Staarostid. Kui sõjariistad on maha pandud ja soovitud rahu tagasi saadud, siis me ei anna staarostiameteid kogu Provintsis teistele kui neile, kes omamaised rahvuse ja keele poolest Sakslased.

Järgnevalt annetame Hiilgavale Isandale Liivimaa Meistrile, kes oli Rüütliordu nõuandel ja meie heakskiidul seisust muutnud, et hõimluse ühenduse ja Vürstide sõpruse toel paistaks kõvem ja kindlam selle Provintsi vaenlaste vastu, Hertsogi tiitli Hiilgava Isanda Preisi Hertsogi taoliselt kogu väärikusega, insiigniatega ja Hertsoglike privileegidega, nii et ta olgu meie Vasall ja Läänivürst, seega võtsime nüüdsest peale tema Hiilguse Vürstina oma Vasalliks nüüd ja tulevikus.

Ja teiselt poolt, et tema Hiilgus, enne kui meie oleme välja selgitanud meie Kuningriigi Senaatorite tahte või kui need on meie Leedu Suurvürstiriigi Seimiga selles asjas kokku leppinud, teaks kindlalt, millise Liivimaa osa tema Hiilgus ja tema meesliinis järglased peaksid Meilt ja meie Järglastelt saama ja lääniks pidama need järgmised linnused, distriktid ja presidentkonnad. (Sellest hoolimata, et olgu see läänistamine ise, tiitli, insiigniate ja auavalduste pidulik omistamine ei ole nüüd võimalik ning me oleme mõelnud selle kõik edasi lükata, kuni me Poolast tagasi tuleme.) Nende kõigi valdamise määrasime, andsime ja anname osaks tema Hiilgusele, esmalt kogu selle Kuramaa ja Semgallia piirkonna, alates suurest merest mööda Lielupe jõge ülespoole, jõudes Radziwiłli poolt algatatud ja paika pandud vanade piirideni Samogiitia, Leedu ja Venemaa vahel ühelt ja Liivimaa vahel teiselt poolt, Polotski piirkonna poole Väina jõeni, aga Väinat mööda allavoolu suure mereni nii kaugele, mis iganes nois piirides siinpool Väinat Leedumaaga piirneb ja Liivimaa Ordule kuulus, et nüüd ja igaveseks ajaks jääks tema Hiilgusele ja tema meessoost järglastele, nimelt Mõisad, valdused ja Aadel, mis on kuulunud Daugavpils linnuse juurde, sellelt Väina jõe osalt Leedumaa poole; Sēlpils linnuse koos kogu piirkonnaga; samuti Mõisad, Aadli ja kõik selle, mis nimelt sellest osast on kuulunud Aizkraukle linnuse juurde; Bauska linnuse, Vecmūža, koos nendega, mis Salaspils linnuse juurde kuulusid, Jelgava, Tukumsi, Jaunpils, Dobeles, Kandava, Alsunga, Skrunda, Salduse, Sabile linnused, ja siis need linnused, mis Me oleme pantinud, Kuldīga, Aizpute, Durbe, Ventspils, kokku kaheksakümne tuhande eest.

Aga Grobiņa linnuse eest, mis on viiekümne tuhande eest samal viisil panditud hiilgavaimale Vürstile Isand Albertile, Brandenburgi markkrahvile, Preisi Hertsogile, me anname selle summa tagasi tema Hiilgusele, nimelt me lunastame Grobiņa linnuse tollelt Hiilgavaimalt Isandalt Preisi Hertsogilt oma rahaga välja ning püüame, et see saaks sellest pantimisest esimesel võimalusel välja lunastatud ning tema Hiilguse valdusse üle antud. Selsamal viisil lunastame ka Bauska linnuse Auväärseima ja Hiilgavaima Vürsti, Riia Peapiiskopi Isanda valdusest ja kasutusest ning saame hoolt kandma, et selle valdamine antaks tema Hiilgusele üle Lihavõttepühadeks. Aga Väina teisel poolel anname tema Hiilgusele eluajaks ainuüksi Daugavgrīva linnuse.

Pidades silmas kaitset meeleheitlikku olukorda sattunud Liivimaale, mille Me oleme enese peale võtnud, ning paljusid seniseid ja tulevasi hädasohte ja võitlusi, jätame käesoleva tema Hiilgusega sõlmitud lepingu jõul Meile ja Meie Kõigehiilgavamatele Järglastele terve Piirkonna ja kogu ülejäänud Provintsi üle Väina.

Esiteks ja kõige pealt Riia Linnuse ja Linna kogu tema Hiilgusele ammusest ajast kuuluva õigusega, valitsusvõimuga, omandiõigusega ning Rooma Keisritelt saadud kõrgema Kohtuvõimuga, mis tema Hiilgus meile loovutab ja millest ta Meie heaks lahti ütles ning samuti käesolevaga ütleb lahti, loobub ja loovutab. Ning tema Hiilgus vabastab selle Riia Linna läänivandest, millega see oli temaga seotud. Vabastada ja lahti öelda meie poolt Riia Linna saadetud Saadiku juuresolekul avalikult ning ka oma avaliku kirjaga. Sellest vandest vabaks teha isegi siis, kui see Linn tahaks sellele asjale vastu olla või mingil moel vastu vaidleks. Mitte ainult kõik Rooma Keisritelt selle asja kohta saadud ürikud tuleb Meile välja anda ja samuti ka kõik ülejäänud, mis järgnevad, anda üle meie valitsusvõimule ja kõrgemale Omandusõigusele, nii nagu ta juba nüüd on selle kirja jõul üle andnud ja annab üle, just nagu endastmõistetavalt, selle Linna, kelle hüvangust ja püsima jäämisest sõltub ülejäänud Provintsi hüvang ja püsima jäämine, kaotamisest aga kogu selle Provintsi hukatus ja lõpp, aga meie naabervaldusi ähvardab see praegu täiesti kindla ja kaheldamatu hädahuga. Aga selles Riia Linnas ja Linnuses me ei määra kedagi välismaalast, võõramaist päritolu ja võõrsilt

saabunud Rae juhtimisele ega muudesse ametitesse, vaid saksa ja Liivimaa keele ja rahvuse poolst omamaalaste hulgast. Ja Meie määrame ametisse kellegi linnuse Ametniku, kes oleks sõjaasjanduse ja meie garnisoni eesotsas, teine aga, kes burgkrahvina linnaasjade eesotsas, oleks selle linna Raeseisuse poolt enda hulgast valitud, aga Meie poolt kinnitatud, Danzigi Linna eeskujul, kes on ometi ka seotud Meiega, Poola Kuningaga, Leedu Suurvürstiriigiga erilise vandega.

Aga nad on loovutanud Meile järgmised Linnad ja Linnused, Presidentkonnad, Staarostkonnad, Piirkonnad, nimelt need, mis on seni Ordu võimu alla jäänud, nagu on linnused Salaspils, Aizkraukle, Daugavpils, mis asuvad Väina kallastel, Rēzekne, Ludza, Trikāta, Hārgmäe, Helme, Karksi, Paide koos kogu Järvamaaga, Uus-Pärnu Linnus ja Linn, Saarde, Ruhja, Burtņieki, ja Volmari Linnus ja Linn, Võnnu, Ēvele, Araiši, Sigulda, Skujene, Jaunpils, Nitaure, Mālpils, Ropaži, Adaži. Siis edasi ka need, mis on juba läinud vaenlase kätte ja mis tuleb tagasi võita meie sõjariistadega, nimelt Eestimaa Hertsogkond, Tartu Piiskopkond, kuivõrd tema Hiilgus on sellest huvitatud, koos kõigi nende Aadlikega, Vasallidega, Mõisatega, maavaldustega ja kõigi nende juurde kuuluvate varadega, millest kõigest kingime ja kanname hoolt ustavate isikute eest, kes seni veel on Saksa Ordust üle jäänud, ning samuti Nõunikele ja teistele teenekatele auväärst Meestele Liivimaa Vabariigist meie otsusel ja äranaagemisel, jäädes isikute propositsioonilise valiku juurde. Aga kindlustused hoitakse vahepeal kõik meie ja meie Järglaste võimu all.

Aga Hiilgavaima Meistri Isanda isiku osas otsustasime hoopis, et ta on alati erilise ustavuse ja aupaklikkusega hoidnud Meie poole, mistõttu ta on end näidanud kõige aupaklikumana teiste ees meie Kuningriigis. Sellepärast, tahtes osutada sellele vastavat meie armu ja soosingut, pidasime teda vääriliseks, et annetada talle Asehalduri tiitel ja eelisõigus Riia linnuses ja linnas, nagu käesolevaga anname, et ta jääks sinna asuma, mõistaks õigust ja õiglust koos meie teiste Ametnikega, mille eest anname ja määrame talle omal ajal kindla aastapalga.

Peale selle lepitakse muu hulgas Meie ja tema Hiilguse vahel kokku, et me võtame oma asjaks, et tema Hiilgus saaks oma võimu alla ka Kuramaa Piiskopkonna koos ülejäänud Kuramaaga, kuna hiilgavaim Holsteini Hertsog Magnus taotleb tungivalt Kuramaa Piiskopkonna vahetust Maasilinna linnuse ning Lihula ja Haapsalu mõisa vastu.

Kui tema Hiilgusel oleks tüliküsimust või raskusi naabritega läbiarutamata piiride pärast, kanname oma Kuningliku mõjuvõimuga hoolt, et esimesel võimalusel määrataks kindlaks piirid Pasvalise ja hilisemate Vilniuse lepingute ettekirjutuste järgi, et aga vahepeal kumbki pool ei teeks teisele kahju ega alustaks tüliasja ja raskusi.

Ja kuna piirkond mööda Väinat üles- ja allapoole määrab ära piirid Meie ja tema Hiilguse vahel, nõuab võrdsuse põhimõte, et tema Hiilgus tunneks alati rõõmu kalapüügist ja muudest kasudest poole jõe peal. Kõik mis iganes Saared või muud keskel asuvad osad jäävad kuuluma selle poole juurde, mis on lähemal.

Ja kui selle kuueaastase sõjaga on tema Hiilguse ja ka Kuramaa aadli, aga eriti nende Meile jäävate Piirkondade jõud välja kurnatud, tahame tema Hiilguse ja Aadli selle sõja koormistest vabastada või vähemalt, et nad maksaksid või pingutaksid nii palju, kui nad oma olukorras suudavad. Aga muul ajal olgu sama põhimõte nagu Hiilguse Preisi Hertsogi Isandaga.

Kui aga ka tema Hiilgust tülitatakse Danziglaste ja Riialaste poolt võõraste lepingute raha pärast, taotleme oma Kuningliku vahendusega, et kas tema Hiilgus meie heameeleks maksmisest vabastataks või et tagasi ei nõutaks varem, enne kui ta võiks sobivalt maksta. Samuti osutame ka Vöndlastele, Volmarlastele ja Pärnulastele nende võlgade tasumisel mingil määral varalist abi viljavarumise toetamiseks või muud laadi varustamiseks.

Annetame Hiilgavale Meistri Isandale ka raha löömise voli Leedu kaalu ja väärtuse järgi ja et see oleks läbisegi ja vahet tegemata kasutusel nii Leedus kui Liivimaal; tahame siiski, et ühel küljel oleks löödud meie kujutis või Kuningriigi ja Leedu Suurvürstiriigi insiigniad, teisel tema Hiilguse omad.

Kui edaspidi tema Hiilgusel on vaja müüa, pantida või vahetada, annetame tema Hiilgusele selleks vabaduse ja voli, aga siiski nõnda, et Meile ja meie Kõigehiilgavamatele Järglastele teatatakse sellest esimeses järjekorras ja Meile antaks vaba valik, kas me tahame sellist pantimist ise vastu võtta: kui ei, siis on tema Hiilgusel lubatud, kellele tahab.

Seisame ka hea selle eest, et siis kui Eestimaa Hertsogkond koos Tallinna Linnaga kas mingi meie nimele au toova õigusliku kokkuleppega või sõja jõul tagasi saadakse, antaks tema Hiilgusele võrdne osa kas varades või rahas; kui kõigepealt on meile tagastatud sõja kulud, mis on selle nimel kulutatud Kõigehiilgavama Rootsi Kuninga vastu.

Suurtükid, mis Meile praegu on jäetud Linnuste ja Linnade üleandmisel, anname Me siis, kui sõda on lõpule viidud, tagasi vastavalt hulga ja headusele.

Juutidele aga me ei luba kogu Liivimaal ei mingil ajal ei mingit kauplemist, maksude või tollide kogumist.

Me kanname ka hoolt, et vahepealsel ajal, kuni me oleme ära meie Leedu Suurvürstiriigist ja arutame Poolas Kuningriigile allaheitmise asja, Liivimaad kindlustatakse ja varustatakse hädavajalike sõjaväeosadega kantside ja linnade garnisonideks, mida need, kellele see oli hädavajalik, nõudsid Meilt vaenlase võimaliku ootamatu sissetungi tõkestamiseks tulevikus.

Neile kõigile ja igauhele, kes hakkavad Meid eelöeldud Vürsti ja teiste Seisuste ja Linnade Saadikutega pühalikult ja südametunnistuse järgi teenima, oleme Meie vandega töotanud. Vürst ise aga enda ja oma alamate eest ning teiste Seisuste, nimelt kogu Aadli ja Linnade Saadikute eest, sidusid end vastastikku pühalikult piduliku vandetöötusega, nagu nad ka käesolevaga seovad, et nad sellest ajast peale ja edaspidi jääksid vankumatult püsima ja kindlalt edasi kestva selles ustavuses, tahtes ja kuulekuses, mida nad kord Meile on osutanud, nagu on sünnis end meie võimule alla heitnud ustavale vasallile ja alamatele. Meie aga võtame samal viisil kohustuseks soosida, ülendada ja kõrgendada Vürsti ennast heatahtlikkuse ja soosingutega, aga tema ja meie alamaid meie Kuningliku armulikkuse ja lahkusega, ja meie Kuningliku vandetöötuse vahendusel võtame selle käesolevaga kohustuseks selle kirja tunnistusel, mille kinnituseks on meie Pitser käesolevale alla riputatud. Antud Vilniuses 28. Novembril, 1561. Issanda Aastal. Aga meie Valitsemise 32. aastal.

Enn Tarvel

(1932)

Lõpetas 1955 Tartu ülikooli, töötas TA Ajaloo Instituudis, oli ühtlasi Tallinna tehnikaülikooli majandusajaloo õppejõud. 1993–1997 Stockholmi Ülikooli professor. Ajaloodoktor 1972. aastast, professor 1984. aastast. Kuningliku Gustav Adolphi Akadeemia liige (1994), Läti TA välisliige (1995). Uurimisteemad Eesti muinasajast kuni lähiajalooni.